

A theologia, mint tudomány.

Különös tekintettel Troeltsch methodologiai törekvéseire.

Már most az a kérdés merül fel, hogyan képzei magának Troeltsch ezen programjának megvalósítását? Ezen kérdésre Troeltschnek irataiban részben csak jelzett, részben pedig részletezett ujjmutatásai és fejtegetései alapján igyekszünk felelni¹⁾.

Troeltsch maga mondja, hogy ő a keresztyénség supra-naturalismusának feladása után „a vallás önállóságáról“ írt cikkeiben a theológia alapjául oly vallásbölcseletet követelt és vázolt, mely a vallás általános jelenségéből és annak fejlődése vizsgálásából kiindulva kutatója az egyes vallások értékét s igazságát és nyíltan lemond azon eljárásról, hogy a keresztyénséget tisztán önmagából mutassa ki normális igazságnak²⁾. Először is valláspsychologiai alapon kimutatta a vallás önállóságát vagyis azt, hogy a vallást a lélek egyéb tevékenységeiből levezetni nem lehet.³⁾ A vallás tehát a lélek egyik eredeti jelensége.

Ezután felveti Troeltsch a vallás fejlődésének kérdését. A vallástörténet a kijelentés fejlődése, az Isten közeledése az emberhez. Azért itt a keresztyénség különös kijelentése számára nincs hely.⁴⁾ A keresztyén vallás beleillesztése a vallástörténeti fejlődésbe, az általános vallástörténetbe, elvezet a vallás haladásának és fejlődésének ismeretére. Bizonyos, hogy a vallás a zsidó-, keresztyén-, mohamedán csoportban talált legtisztább kifejezésére és hogy itt „wiederum das Christentum die Zusammenfassung der tiefsten, zartesten und kräftigsten Triebe ist.“⁵⁾ Mi ezen történeti fejlődés célja? Mit lehet a keresztyénségről e tekintetben a történeti

¹⁾ Mivel ezen célra részben oly iratai tartalmára is vagyunk utalva (különösen a Ztschr. f. Theol. u. Kirche 1895. s 1896. évf.-ban, a Preuss. Jahrb.-ben és a Theol. Jahresbericht-ben megjelentekre), melyeket nem ismerünk — erről részben Ihmels, részben pedig Reischle fentidézett munkái alapján szereztük a tájékozódást.

²⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kche 1898. 9. 10. l.

³⁾ Ugyanott 28. lap.

⁴⁾ V. ö. Ihmels i. m. 14. l.

⁵⁾ Die wissenschaft. Lage stb. 48. l.

módszerrel kimutatni? Itt mindenek előtt is konstatálnunk kell, hogy Troeltsch nagyon higgadtan gondolkodik módszereinek hatalmáról. Ő határozottan tagadja, hogy lehetséges volna vele azt az eredményt elérni, melyet a modern liberális theologia evolutionistikus apologetikájával vélt elérhetni, mikor azt akarja kimutatni, hogy a vallási igazság ideálja a történetben fokozatosan megvalósul, míg végre a keresztyénség történeti jelenségében abszolút megvalósulására talál.¹⁾ Vagyis Troeltsch maga is elismeri, hogy az ő eljárása és módszere útján a keresztyénség abszolutságát nem lehet kimutatni. Míg „a vallás önállóságáról“ irt cikkeiben ezt ugyan elismeri, de époly határozottan kijelenti, hogy azért az abszolutság mégis csak a keresztyénség lényegéhez tartozik és hogy ezt még nem kell tagadni azért, mert bebizonyítani nem lehet²⁾, addig később a konsekuencia tovább vitte. Ha a történeti módszer mindent a maga ítélőszéke elé von s a keresztyénség abszolutsága ez előtt meg nem állhat — hát akkor azt el kell ejteni.³⁾ Mivel tehát Troeltsch így feladja a keresztyén vallás abszolutságát, azon kérdés megoldására törekszik, vajjon milyen más, kielégítő megoldást lehet azon problémának adni, melyet „a keresztyénség abszolutságának“ theoriájával ma már megoldani nem lehet. A keresztyénség sem lép fel sehol a történetben mint abszolút, a történeti feltételezettségtől és egyéni sajátosságtól ment vallás, hanem mint igazi történeti jelenség.⁴⁾

A keresztyénség, mint a többi vallások, relativ jelenség. Ez csak azért látszik oly borzasztónak, mert a relativ szó alatt bizonytalant, céltalant, alaptalant értenek. De ez téves értelem, mert a helyes értelme nem zárja ki hogy az individuális alakulásoknak értéket tulajdonítsunk. Ezen értékelésnek a történet anyagához kell csatlakoznia s belőle kinőnie. Így emelkedik a történetből a történetbölcészeti összefoglalás és értékelés. Végül nem zárja ki a történeti gondolkodás, hogy a szellemi élet nagy értékeit egymással összehasonlítsuk és megítéljük. Az erre szükséges mértéket persze nem vehetjük máshonnan, az csak a történet folyamán, az eszmék harcában képződhetik. A vallás történetében a vallások erő csak néhány kevés, nagy jelentésben jött napvilágra. Várható, hogy az az emberi történet felfelé haladása folyamán történt. Az is lehetséges, hogy elvi tartalma már kijelentetett. És ha ez megtörtént, az csak valamely nagy

¹⁾ Die Absolutheit des Christentums stb. 6. l.

²⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kirche 1896. 212. sk IHmels i. m. 16. l. szerint.

³⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kirche 1898. 54. l.

⁴⁾ Absolutheit des Christentums 41. l. Az eddighez v. ö. ezen mű 23—48. lapját.

történeti kijelentésben állott be.¹⁾ Eddig a történeti módszer nem zárja ki azt, hogy a keresztyénségben a legfőbb vallási igazságot felismerjük. Az a kérdés, hogy el is vezet-e ennek felismerésére? A vallások összehasonlítása a keresztyén vallás javára dől el.²⁾ A keresztyénség túlhaladott a természetvallás utolsó maradékán is. „So muss das Christentum als der Höhepunkt . . . der Religion gelten und darf . . . als die zentrale Zusammenfassung und als die Eröffnung eines principiell neuen Lebens bezeichnet werden.“³⁾ De azt már nem lehet bizonyítani, hogy ezután a jövőben sem fogja majd más vallás felülmúlni. Vajjon elég-e ennyi a kegyes embernek? Baj-e az, hogy az csak hit dolga, hogy a Krisztusban megjelent kijelentésnél magasabb nincs? Az szükséges, hogy tudja, hogy ő az igazi úton van, de azt már nem szükséges tudni, hogy csak nála van az igazság. Istenben és nem a történeti jelenségekben leli fel az abszolútumot. Így hát csakugyan nincs többre szükségünk, mint az Isten kijelentésének és annak bizonyosságára, hogy annál magasabbat sehol sem találhatnánk. Ezt a bizonyosságot pedig megadja a keresztyénség történeti vizsgálata. Azért nem veszítünk vele semmit, de megszabadulunk általa sok mindenféle gondtól és problémától⁴⁾.

Ennyiben igyekeztünk Troeltsch történeti módszerének jelentőségét és alkalmazásának eredményeit vázolni. Eltekintve attól, hogy a keresztyén vallás abszolutságának feladását senki sem helyeselheti, aki tudja, mennyire elválaszthatlan az a keresztyén hit lényegétől, leginkább az a kérdés merül fel most, vajjon tényleg csak ezen történeti módszere segítségével éri e el még ezen eredményeket is?

Ha ezen kérdésre feleletet keresünk, itt van mindjárt Troeltsch vallástudományi vizsgálatainak azon eredménye, hogy a keresztyén vallás a legfőbb vallási igazság. Ezen igazság állítása Troeltsch szerint is „a személyes meggyőződés dolga.“ Persze ezen meggyőződést a vallások összehasonlításából meríti, de azért „alapjában véve mégis csak »ein Bekenntniss« az, amely még az emberek gúnyának is ki van téve.“⁵⁾

Ugyancsak tudjuk, hogy azt sem lehet a történeti módszerrel bebizonyítani, hogy a keresztyénséget a jövőben nem fogja más vallás túlszárnyalni. „Hier . . . gibt es nur mehr den seiner selbst gewissen Glauben . . .“⁶⁾ Ez a hit aztán

¹⁾ L. az eddigiehez az i. m. 49—72. lapját.

²⁾ L. i. m. 78. l. — ³⁾ L. i. m. 80. l.

⁴⁾ V. ö. ez eddigiehez i. m. 82—94. l.

⁵⁾ Az i. m. 74. l. »Es gibt in diesen Dingen keine andere Entscheidung, als ein auf Nacherleben und Nachfühlen . . . begründetes Bekenntnis«.

⁶⁾ Die Absolutheit stb. 81. sk. l. v. ö. a 83. l.

megteheti, hogy a fenti tudományos eredményhez „nach Bedarfnis verabsolutirende Reflexionen anknüpft“. ¹⁾ Vagyis a hit álláspontján még a keresztyén vallás abszolutsága is megérthető.

De ama tételnek, hogy a keresztyénség a legfőbb vallási igazság, negatív kifejezése is, mely szerint azt a történeti gondolkodás ki nem zárja, csak úgy jött létre, hogy a történetben fellépő értékeket megbecsültük s egymással összehasonlítottuk. Hogy pedig a különböző értékeket összehasonlíthassuk, szükségünk van valamely mértékre. Ha ezt a mértéket magából a történetből is kell vennünk, mégis a személyes meggyőződés dolga az és végső alapjában subjectiv természetű ²⁾.

A mi meg a vallástörténeti fejlődés konstrukcióját, Troeltsch evolutionistikus idealismusát illeti, annak is igen sok előfeltétele van, melyeket a történeti módszer nem szolgáltat. Troeltsch maga sorolja fel e feltételeket. Ilyen feltétel 1) az emberi szellem vagy a történet metaphysikája. E szerint fel kell tételeznünk, hogy az emberi szellem összefüggő egységet alkot, amely egységes arravalóságokat és tendenciákat foglal magában, hogy ezen tendenciák bizonyos törvények szerint kifejlődnek és hogy ezen fejlődésnek végleges célja van. ³⁾ Azután 2) feltételeztetik az ismeretelmélet problémájának bizonyos irányban való megoldása. Nevezetesen szükséges annak elismerése, hogy az öntudat tényeiből vont helyes következtetés helyes ismeretekre vezet az öntudaton túli valóságra vonatkozólag. Ez persze megint hiten alapszik.

Végül a vallás önállóságának pszichologiai kimutatása sem alapszik a történeti módszeren. Mert ha e szerint járna el, nem volna még indokolt, abból, hogy a vallást másképp megérteni nem lehet, arra következtetni, hogy az Istennel való mystikus érintkezéssel, isteni kijelentéssel alapszik. Legfeljebb annyit lehetne állítani, hogy eddig nem sikerült a történeti módszer szerint más magyarázatát megtalálni. ⁴⁾

Ha tehát visszapillantunk fejtegetéseinkre és főleg arra, a mit Troeltsch vallásbölcseleti fejtegetései folyamán elért eredményeinek végső alapjára vonatkozólag találtunk, azt mondhatjuk. 1) hogy Troeltsch egyáltalán nem kizárólag a történeti módszer útján jutott el eredményeihez. Át meg át vannak az ő fejtegetései szöve oly elmékedésekkel, melyek tulajdonkép a dogmatikai módszeren alapulnak. 2) Troeltsch

¹⁾ Reischle szerint a Theol. Jahresber. XVIII. 510. l.

²⁾ L. az i. m. 60 l.

³⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kche. 1898. 42. l.

⁴⁾ V. ö. Reischle Theol. Rundschau 1901. évf. 305. 306. l.

fejtegetéseinek eredményei egyáltalán nem alapulnak teljesen a tudományos kutatáson. Nem azért bizonyosak, mert a tudományos bizonyítás kényszerítene minket arra, hogy helyességüket s igazságukat elismerjük. Ellenkezőleg mindenütt azt láttuk, hogy végső elemzésben személyes vallás-erkölcsi meggyőződés, hit, vallásos tapasztalat volt azon eredményeknek végső alapja. Így van ez a vallás pszichológiai magyarázásánál, így a vallástörténet evolutionistikus konstrukciójánál, a vallások összehasonlításánál. Szóval a keresztyén vallás igazságának elismerése végelemzésben nem a tudomány bizonyításán, hanem a belső vallásos tapasztaláson alapszik.

Kimondhatjuk tehát eddigi fejtegetéseink végső eredményéül, hogy Troeltsch történeti módszere magában egyáltalán nem elég a keresztyén vallás teljes megértéséhez. Láttuk, hogy folyton más segítségre van szüksége. És ha csak Troeltsch módszerét volna szabad a teológiában mint tudományban alkalmazni — hát bizony ezen tudomány nem érné el feladatát, a keresztyén vallás teljes megértését. És evvel ki van rá mondva az ítélet.

De találunk Troeltsch irataiban olyan nézetnek a nyomára, a mely módszerét talán kisegíti ezen bajából. Troeltsch ugyanis feladatát úgy határozza meg, hogy ő csak a tudományos követelményeket tárgyalja, melyeknek tekintetbe vétele a theologia feladata. Szerinte kétféle dolog az, „für eine . . . Kirchengemeinschaft die dogmatischen Begriffe bearbeiten und die Prediger mit einer dogmatischen Vorbildung ausrüsten, und . . . mit der grossen Menge wissenschaftlich denkender Zeitgenossen sich auseinandersetzen; . . . hier bestehen weitere, dort engere kirchliche Normen, die bis zu einem gewissen Grad rechtliche und moralische Verbindlichkeit besitzen.“¹⁾ Reischle ebben egyenesen egy esoterikus és egy exoterikus theologia megkülönböztetését látja.²⁾ Ugy látszik, mintha az volna Troeltsch nézete, hogy ameddig a történeti módszer alkalmazása ér, addig tudományos teológiával van dolgunk, míg az ennek körén túleső, a hittel foglalkozó és a tudományos módszerrel már el nem ért s így nem is bizonyítható igazságok, melyek vallás-erkölcsi tapasztaláson nyugsznak s így mégis csak a hívő előtt bizonyosak, az egyházi theologia tárgya volnának. Így aztán elérkeztünk volna arra az álláspontra, a melyet mások (Lagarde, Overbeck) nyomában Bernoulli foglal el „Wissenschaftliche und kirchliche Methode in der Theologie“ című könyvében. Ihmels³⁾ és Reischle⁴⁾ legalább így fogják fel

¹⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kche. 1898. 67. l. — ²⁾ Theol. Rschau IV. évf. 316. l. — ³⁾ L. Ihmels i. m. 22. l. — ⁴⁾ L. Reischle i. m. 317. l.

Troeltschnek ide vonatkozó nem egészen világos nyilatkozatait, mert csak így találunk fel bennük értelmet. Csakhogy Troeltsch annak idején nem tette magáévá Bernouilli ezen megkülönböztetését¹⁾ és még a keresztyénség abszolutságáról irt könyvében is elutasítja azt és továbbra is fentartja Bernouilli könyvére irt kritikáját.²⁾ Szóval Troeltsch fenti nyilatkozatainak ezen magyarázata sem vezet célra. Sőt ha visszaemlékezünk Troeltschnek módszere következményeiről tett nyilatkozataira, kimondhatjuk, hogy szerinte az olyan egyházi theologia, mely a hit igazságaival foglalkozik s a történeti módszert nem alkalmazhatja, nem is volna tudomány, ismeretei nem állhatnának meg, mert hiszen a történeti módszer — mint láttuk — véget vet nekik. Marad tehát csak a tudományos theologia s annak a történeti módszerrel kimutatható ismeretei azaz Troeltschnek a theologia egyházi céljairól tett nyilatkozatai sem változtathatnak ítéletünkön, mely szerint historicismusa nem alkalmas a keresztyén vallás teljes megértésére.

Sőt azt kell állítani, hogy Troeltsch módszere valóságos pusztítást visz véghez a keresztyén vallás igazságaiban. Különbben ezt az eredményt ő maga sem titkolja el önmaga előtt.³⁾ Az persze más kérdés, hogy illik-e ez az eredmény, különösen ha egész nagyságában megfontoljuk, Troeltsch azon helyes megjegyzéseihez, melyek szerint a tudománynak nincsem vallástprodukáló,⁴⁾ sem vallástmegsemmisítő⁵⁾ hatása. Hogy azonban Troeltsch módszere ide vezet, az egészen természetes. Troeltsch egyszer Kaftan módszere ellen, mely a keresztyén vallás természetfelettségét feltételezi, azt hozza fel, hogy ez annyit tesz, mint „eine Beweisschlacht nur unter der Bedingung schlagen, dass sie gewonnen ist ehe sie begonnen wurde.“⁶⁾ Csakhogy az ellenkező hibába sem szabad ám esni és a supranaturalismus lehetőségét a priori kizárni. Mert ez is petitio principii. Már pedig Troeltsch módszere ilyen természetű. Ezt ő maga is számtalan helyen nemcsak megengedi, hanem egyenesen állítja. És az egészen természetes is. Hiszen ezen egész történeti módszer tisztán csak a tapasztalat körébe eső természetes történés kutatásától van abstrahálva és éppen azért csak erre alkalmazható is. Ha

¹⁾ Erről Reischle (Theol. Rundschau I. évf. 6. s 9. sk. 1.) és Ihmels is (i. m. 22. sk. 1.) tud. Utóbbi Troeltschnek a Theol. Jahresb. XVII. évf. 576. l. közzétett kritikájára utal.

²⁾ L. Absolutheit des Christentums VIII. sk. 1. De Troeltsch itt a Göttinger Gel. Anzeigen 1898. évf. 425 skk. 1. megjelent kritikájára hivatkozik.

³⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kche. 1898. 40. l.

⁴⁾ Die wissensch. Lage, 31. és 42. l.

⁵⁾ L. az i. m. 42. s 44. l.

⁶⁾ L. az i. m. 39. 40. l.

mégis alkalmazzuk a természetfelettinek vizsgálására, azt meg nem értheti, mert az nem esik a természetes tapasztalás körébe. Ha most a történeti módszer, hozzá még az egyedüli jogosult módszer a theológiában, akkor természetesen a természetfelettit tagadni kell, a tudomány megsemmisíti azt. Csakhogy mi tudjuk, hogy a historicismus egyáltalán nem éri el a vallási igazságokat, mert ezek vallásos tapasztaláson alapulnak. Ugyanez a supranaturalismusként is a forrása. Éppen azért a supranaturalist sem éri el. Ha mégis tagadására vezet, ezen tagadása illetéktelen — és pedig azért, mert már a módszer alkalmazása is illetéktelen volt.

Ha azonban Troeltsch csak azt kívánná, hogy a keresztyén vallás supernaturalismusként ne tételezzük fel, hanem hagyjuk meg problémának a modern tudományos kutatás számára,¹⁾ akkor erről lehetne tárgyalni. De ezen esetben is bizonyos, hogy ezen probléma megoldására a tudomány — ha csak Troeltsch módszerével fog dolgozni és csak a természetes tapasztalattal számolni — nem lesz képes. A supranaturalismus igazságát sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudja, mert ennek alapja a sajátos vallásos tapasztalat. Ezt pedig a módszer számításán kívül hagyja, sőt a priori is ellene foglal állást.

Troeltsch maga is erélyesen tiltakozik a természettudományi módszer egyedül uralkodása ellen.²⁾ És pedig joggal teszi. De mi kénytelenek vagyunk ugyanezt megtenni az ő történeti módszerének egyedül uralkodásra való emelésével szemben. A történeti módszert természetesen mi sem akarjuk egészen száműzni a theológiából. Hiszen a mi vallásunknak van emberi oldala is. Ezen a téren korlátlanul biztosítjuk neki az uralmat, megvonjuk azokat a konsequenciákat, melyeket Troeltsch kíván. De ha e módszer nem ismeri határait és vallásunk vizsgálatánál egyedül akar érvényesülni, mintha az csak emberi dolog lenne, ha meg nem állapodik az isteni, a supernaturalis előtt, hanem erre alkalmazva ezt természetessé a többivel minddel analóggá alakítja át³⁾, akkor visszautasítjuk illetéktelen túlkapásait.

Troeltsch állástoglalásának vázolásánál láttuk, hogy egyik főtörekvése oda irányul, hogy a keresztyén vallás különállását a többi vallásokkal szemben megtagadjuk. Ez is historicismusának egyik következménye. A vallás alapján

¹⁾ Ztschr. f. Theol. u. Kche. 1893. évf. 39. l.

²⁾ L. pld. Absolutheit 52. l.: wobei (t. i. bei der Übertragung der naturwissenschaftlichen Methode auf die Historie) gerade das verloren geht, was das Wesentliche der Historie ist. L. még a 70. 71. 73. l.

³⁾ L. Ztschr. f. Theol. u. Kche 1898. évf. 5. l.

nem emelkedik qualitativ módon a természetes ember tapasztalatán túl, hanem annak erkölcsi tapasztalata körén belül marad. Ennek az álláspontnak meg megvannak a maga következményei, melyek elkerülhetlenek. Amint Schneller, kinek „búcsúbeszédje“ ezen határozottan vallástörténeti alapra helyezett és tisztán annak módszerével dolgozó theologia álláspontját foglalja el, következetesen mondja: „nem tagadom, hogy ily theologia igazi otthonául a felekezet nélküli valódi kultúrállam tudományegyetemét tekintetem és tekintem mai is. Leiden és Páris ily vallástudományi felekezetenélküli fakultással bír“¹⁾. Előbb elveszti a theologia, ha a keresztyén vallás önállóságát feladjuk, önálló tudományos jellegét. És pedig vagy lesz általános vallástudomány, amely mint egyes tudomány a philosophia számára feldolgozza a vallás pszichologiai, ethnografiai, történeti s egyéb jelenségeit. Ez Wundt álláspontja, amelyet — úgy látszik — Troeltsch is oszt.²⁾ Vagy pedig feloszlik egészen és egyes disciplináinak anyagát beosztják a többi tudományokba, mint pld. a psychologia, történet, philosophia, ethika stb. körébe. Ezen még következetesebb álláspont aztán természetesen teljesen véget vet a theológiának. De bármely eset mellett foglalunk állást, a következő lépés ezután a theologiai fakultás eltörlése és lesz belőle vagy általános vallástudományi fakultás vagy beleolvasztják a többi fakultásokba. A historicismus tehát a theologia tudományos önállóságát is veszélyezteti, sőt megsemmisíti, ami bizonyára nem lehet ajánlólevél jogosultságának elismerésére.

Dr. Daxer György.

¹⁾ L. az i. beszéd 16. l.

²⁾ L. Wissensch. Lage 32. l. Theol. Jahresb. XVII. 534. l.